

واکاوی مفهوم توسعه شهری در گذر زمان و تبیین ابعاد و مولفه‌های آن^۱

نگین حجتی

دانشجو دکتری، گروه تخصصی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

حسین ذبیحی^۲

دانشیار، گروه تخصصی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

زهرا سادات سعیده زرآبادی

دانشیار، گروه تخصصی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

با گذشت زمان، مفهوم توسعه شهری دستخوش تغییرات بسیاری شده‌است. این موضوع از آن جهت مهم است که اولاً به تحقیقاتی که زین پس پیرامون توسعه شهری انجام خواهند شد، کمک خواهد کرد تا در هنگام بررسی مطالعات پیشین، مفاهیم هم‌تراز آن را در زمان مورد نظر بدست آورند. ثانیاً چارچوب مدونی، جهت ارزیابی صحیح توسعه شهرها تبیین می‌کند. بنابراین هدف پژوهش، تبیین مفهوم توسعه شهری و موکدات آن در گذر زمان و شناسایی ابعاد و مولفه‌هایی است که توسعه شهری در هر بازه زمانی بر آن استوار بوده‌است. این پژوهش، براساس پارادایم برساختی و اکتشافی و با رویکرد کیفی انجام شده‌است تا مفاهیم، ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری را در گذر زمان، به روش مطالعه اسنادی گردآوری نموده و با روش تحلیل محتوا و با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا، ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری را در هر بازه زمانی تلخیص و دسته‌بندی نماید. در گام بعد از پرسشنامه متخصصان بهره گرفته شد تا ضمن تایید ابعاد و مولفه‌های احصا شده، سایر مولفه‌هایی که می‌تواند در این راستا موثر باشند را نیز شناسایی نماید. نتایج حاکی از این است که توسعه شهری در ابتدا به معنای رشد اقتصادی مطرح شد، سپس عواملی چون توجه به نیازهای اساسی، اصلاح بازار، توجه بر رفاه و ... موجب تکامل آن گردید. نهایتاً از هم‌افزایی نظریه پردازان مطرح و متخصصان داخلی، توسعه شهری به جریانی چند بعدی، شامل ۶ بعد و ۶۰ مولفه تبدیل شد که با تغییر در ساختارهای موجود، موجب افزایش سطح زندگی مردم می‌گردد و می‌تواند شرایط مساعدی را جهت رشد عزت نفس آنان فراهم آورد.

کلیدواژگان: رشد، رشد اقتصادی، توسعه، توسعه شهری.

^۱ . این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده نخست با عنوان « تبیین ابعاد و مولفه های صنایع فرهنگی موثر بر توسعه شهر. مورد پژوهی: تهران» به راهنمایی دکتر حسین ذبیحی و مشاوره دکتر زهرا سادات سعیده زرآبادی در دانشکده عمران، معماری و هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران است.

^۲ . نویسنده مسئول: h.zabihi@srbiau.ac.ir

مقدمه

مفهوم توسعه و به تبع آن توسعه شهری در گذر زمان معانی مختلفی داشته و هر بار با استفاده از مفاهیم مطرحه توسط نظریه پردازان، یا تکامل یافته و یا دستخوش تغییر شده است. شناخت این مفاهیم، ابعاد و مولفه‌های توسعه و توسعه شهری در هر بازه زمانی، باعث خواهد گردید تا در وهله اول مشخص گردد مفهومی که امروزه تحت عنوان توسعه شهری بدان اشاره شده است چه پیشینه‌ای داشته و چه موارد و موکداتی باعث شده است تا مفهوم توسعه شهری به شکل امروزی خود تبدیل گردد و چنانچه پژوهشی به دنبال ارزیابی توسعه شهری در بستر خاصی است، با استناد بر ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری مورد تاکید در هر بازه زمانی، قادر باشد ارزیابی صحیحی از میزان توسعه شهری بستر مورد نظر خود داشته باشد؛ در گام بعدی این امر می‌تواند باعث آن گردد که تحقیقاتی که زین پس پیرامون این موضوع انجام خواهند شد، در هنگام بررسی مطالعات پیشین و یا تشریح مفهوم توسعه شهری در هر بازه زمانی، مفاهیم معادل یا هم‌تراز با آن در زمان مورد نظر شناسایی شده و از این طریق مفاهیم مستتر در آن و یا مفاهیم وابسته به آن در دهه مورد نظر بررسی شود.

در این مقاله سعی شده است با بررسی تغییر و تحولات مفهوم توسعه و توسعه شهری از سال ۱۹۵۰ تا سال ۲۰۲۰ و همچنین بهره‌گیری از پنل متخصصان، به این سوال پاسخ داده شود که سیر تطور مفهوم توسعه شهری و موکدات آن در هر بازه زمانی به چه صورت بوده و ابعاد و مولفه‌های آن کدام است؟ بنابراین هدف پژوهش حاضر تبیین مفهوم توسعه شهری و موکدات آن در گذر زمان و همچنین شناسایی ابعاد و مولفه‌هایی است که توسعه شهری در هر بازه زمانی بر آن تاکید داشته است تا نهایتاً بتوان مبتنی بر آن مفهوم توسعه شهری و ابعاد و مولفه‌های آن را احصا نمود.

مفهوم توسعه و توسعه شهری از جمله مفاهیمی است که به کرات در پژوهش‌های داخلی و خارجی بدان اشاره شده است، این در حالی است که اولاً در این پژوهش‌ها، تعریف مفهوم توسعه و توسعه شهری صرفاً در یک مقطع زمانی مد نظر بوده و سیر تحول مفاهیم بررسی نشده است، ثانیاً چنانچه در پژوهشی به سیر تطور مفاهیم اشاره نموده است، صرفاً پارادایم و نظریه‌های حاکم بر مفهوم توسعه و توسعه شهری را مورد واکاوی قرار داده و سیر تطور مفهوم توسعه شهری و بررسی مفاهیم و موکدات آن در گذر زمان تا به امروز، مورد بررسی قرار نگرفته و مغفول واقع شده است. بر همین اساس این پژوهش بر آن است تا خلا دانشی در مفهوم توسعه شهری را که شامل بررسی سیر تطور مفهوم توسعه شهری و شناسایی ابعاد و مولفه‌های آن در گذر زمان است، رفع نماید.

مبانی نظری

سیر تحول مفهوم توسعه و توسعه شهری

مفهوم توسعه شهری در طول سالیان متمادی با مفاهیم بسیاری که برای توصیف ماهیت اشکال توسعه که مطابق با نیازهای مختلف جامعه و ملت اتخاذ شده است، تکامل یافته است. یک شهر، مانند هر موجود زنده دیگری، در طول زمان تکامل و یا تغییر می‌یابد و خود را برای ارضای نیازهای انسان وفق می‌دهد (Mohd Saad et al, 2014, 2). بنابراین لازم است مشخص گردد که مفهوم توسعه شهری در بازه‌های زمانی مختلف، با تاثیرپذیری از نظریه‌های

مطرحه در هر دوره، چه معنا و مفهومی را به خود اختصاص داده است تا مبتنی بر آن بتوان سیر تحول توسعه و به تبع آن توسعه شهری و ابعاد موثر در راستای دستیابی به آن را تبیین نمود.

توسعه شهری همتراز با رشد اقتصادی ۱۹۵۰-۱۹۶۰

توسعه در بستر شهرها در ابتدا هم تراز با رشد اقتصادی مطرح شد. براین اساس توسعه شهری صرفاً بر حسب میزان افزایش سالانه درآمد سرانه و یا تولید ناخالص ملی اندازه‌گیری می‌شد (Abuiyada, 2018, 115). به طوری که عوامل موثر بر توسعه‌یافتگی صرفاً به مخارج دولتی، سرمایه‌گذاری، تورم و نوسانات ارز محدود میشد (میرباقری هیر، ۱۳۹۶، ۲۳۹). از منظر مابوگونجه^۱ نیز توسعه شهری به مثابه رشد اقتصادی بوده که اغلب بر تولید کالا تاکید می‌گردد (Sakalasooriya, 2020: 82). بنابراین اولین مفهوم توسعه شهری در قالب مفهوم رشد علی‌الخصوص رشد اقتصادی خود را نمایان ساخته است (Pritchett, 2021: 18). طبق نظر سنت آنا^۲ این درک مبتنی بر رشد، از توسعه شهری، بر این ایده استوار بود که در شهرها رشد اقتصاد به نفع کل جامعه خواهد بود، چه از طریق تأثیرات بازار محور، چه توسط دولت (Cobbinah et all, 2011: 136). در واقع دولت از طریق سرمایه‌گذاری و حضور پررنگ در بستر شهرها به‌عنوان بازوی اجرایی و متولی پیشبرد توسعه می‌تواند بعد اجتماعی را هدایت کند (یزدان پناه و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۲۹). با تاکید بر این رویکرد، مدل لوییس^۳ دو عنصر نیروی کار و رشد سرمایه را به عنوان عناصر الگوی توسعه مطرح نمود. این مدل، فرآیندی از توسعه شهری را از طریق رشد اشتغال در نظر می‌گیرد و تاکید دارد تا زمانی فرآیند توسعه در بستر شهرها تداوم دارد که نیروی کار در بخش‌های صنعتی شهری جذب شود و ایجاد اشتغال و کسب درآمد نماید (Coccia, 2019: 3).

این مفهوم با رونق مجدد نظریه رشد کینزی، تقویت شد. بدین ترتیب که توسعه شهری، به معنای فرآیند تشکیل سرمایه توسط پس انداز و سرمایه‌گذاری در بستر شهرها بوده و با افزایش سطح درآمد، افزایش پس‌انداز و آزاد کردن سرمایه، رشد بازار را هدایت می‌نمود (Sakalasooriya, 2020: 98). نظریه رشد روستو^۴ و مدل رشد هارود دومار^۵ نیز می‌تواند تاییدی بر هم‌ترازی مفهوم رشد و توسعه شهری باشد. در تئوری رشد، پس انداز و سرمایه‌گذاری بیشتر می‌تواند نرخ رشد اقتصادی را تسریع نموده و از این طریق توسعه شهری را محقق نماید (Coccia, 2019: 3). بنابراین در این بازه زمانی رشد و توسعه شهری یک معنا داشته و توسعه مستلزم رشد اقتصادی بوده است.

توسعه شهری همتراز با توجه به نیازهای اساسی - ۱۹۷۰

با گذشت زمان و بروز مشکلات عدیده اجتماعی و انسانی، تاکید صرف بر رشد اقتصادی به معنای توسعه شهری با تردید همراه شد، چرا که مفهوم اقتصادی توسعه، معنای واقعی توسعه شهری را تعریف نمی‌کند، زیرا پتانسیل‌ها، توانایی‌ها و شرایط فیزیکی، روحی و روانی افراد را در نظر نمی‌گیرد (Nussbaum, 2000; Sen, 1999; UNDP, 2006). بنابراین در دهه ۱۹۷۰، تمرکز توسعه شهری از رشد اقتصادی و تولید ناخالص داخلی^۶ به سوی مرتفع کردن

¹ Mabogunje

² Sant'Ana

³ Lewis

⁴ Rostow's stages of growth

⁵ Harrod-Domar growth model

⁶ GDP

نیازهای اساسی شامل آموزش، تغذیه، بهداشت و اشتغال برای فقرا تغییر یافت. این تفسیر جدید از توسعه شهری موجب شد که بر کیفیت زندگی انسان تأکید گردد (Cobbinah et al, 2011:137). چرا که با گسترش فقر، تقاضای مؤثر در جامعه کاهش می‌یابد که این خود موجب کاهش تولید، اشتغال و نظایر آن می‌شود، پس شناسایی افراد فقیر و حمایت از آنها می‌تواند در رشد اقتصادی کشور مؤثر باشد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۲۰).

هریس^۱ نشان می‌دهد که مزایای مفهوم اقتصادی توسعه لزوماً به فقرا نمی‌رسد زیرا شکاف و نابرابری بین فقرا و ثروتمندان به ویژه در آفریقا، افزایش می‌یابد. بنابراین توجه کمی به تکامل سایر عوامل، مانند نابرابری، فقر و رفاه اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد (Cobbinah et al, 2011:136). سیرز^۲ بیان نمود، زمانی که عواملی مانند فقر، بیکاری، نابرابری بدتر شود، حتی اگر درآمد سرانه دو برابر گردد، نمی‌توان ادعا کرد که در شهرها، توسعه صورت گرفته‌است. بنابراین مفهوم توسعه شهری مجدداً مورد بازنگری قرار گرفت (Abuiyada, 2018:115). در ادامه با مطرح شدن نظریه مدرنیزاسیون، بیان شد که بعد اقتصادی به تنهایی کافی نیست و نظریه‌هایی در مورد تغییرات نهادی و اجتماعی مانند شیوه‌های اجتماعی، باورها، ارزش‌ها و آداب و رسوم باید به تعریف اولیه اضافه شود. بر همین اساس انتشار و سرعت تغییر و رفع موانع مختلف فرهنگی و اجتماعی در راستای دستیابی به توسعه شهری حیاتی و الزامی است. چرا که ساختارهای داخلی عقب مانده باعث توسعه نیافتگی می‌شوند (Sakalasooriya, 2020:115).

به گفته ژرمن ری^۳ توسعه شهری به مفهومی اطلاق شد که به جای یک مدل تک بعدی، پیشران‌های متعددی را شامل شده و امکانات توسعه در تمامی جنبه‌ها را در آن در نظر می‌گیرد. دیگر آن که در روند تعریف توسعه شهری، این بار مفهوم دانش ارجحیت داده می‌شود. بنابراین توسعه شهری مفهومی است که توسط همه کنشگران جامعه و با تکیه بر دانش و خرد جمعی صورت می‌گیرد (CIDI, 2004).

توسعه شهری با محوریت اصلاح بازار و توجه به رفاه مردم - ۱۹۸۰

در دهه ۱۹۸۰ یک تغییر چشمگیر در مفهوم توسعه شهری به وجود آمد و نظریه مدرنیزاسیون مورد بازنگری قرار گرفت. علت این بود که با گذشت زمان مشخص شد جوامع در حال توسعه از مرحله گذار، عبور نکرده و همچنان در حال توسعه باقی مانده‌اند. براین اساس ادعای دیگری مطرح شد، اینکه کشورهای در حال توسعه، امروز از نظر ساختاری با کشورهای توسعه یافته متفاوت هستند و بنابراین باید در مسیرهای مختلف توسعه پیدا کنند. این ادعا به هسته اصلی تفکر ساختارگرایی تبدیل شد (Halperin, 2018).

از سوی دیگر بحران بدهی دهه ۱۹۸۰ منجر به تأکید توسعه شهری بر مفاهیمی چون آزادسازی تجارت، حذف کسری‌های دولتی و نرخ ارز بیش از حد ارزش‌گذاری شده و همچنین برچیدن سازمان‌های نیمه دولتی ناکارآمد تأکید داشت. به گفته هریس تعدیل ساختاری، به عنوان تصحیح‌کننده خطاهای سیاست‌های توسعه شهری از قبیل بودجه‌ریزی نامتوازن و بدهی‌های بیش از حد، تلقی می‌شد. اصلاحات بازارمحور اتخاذ شده به نابرابری بیشتر منجر شده و با تمرکز بر رفاه عمومی مردم، توسعه شهری را به عنوان فرآیندی برای گسترش انتخاب‌های مردم تعریف می‌کند و این انتخاب‌ها در دسترس افرادی قرار می‌گیرد که می‌توانند زندگی طولانی و سالمی داشته باشند، دانش

¹ Harris

² Seers

³ Germán Rey

کسب کنند و به منابع مورد نیاز برای یک زندگی شایسته با استانداردهای زندگی دسترسی داشته باشند (Cobbinah et all,2011:137).

توسعه شهری انسان محور و توجه به رفاه مردم - ۱۹۹۰

در دهه ۱۹۹۰ درآمد، یک شاخص مهم در دستیابی به توسعه شهرها به شمار میرفت، اما به خودی خود یک هدف نبود. بنابراین توسعه شهری فراتر از گسترش درآمد و ثروت در نظر گرفته شده و این بار از منظر انسانی، بر رفاه مردم تمرکز نمود. این مفهوم از توسعه با ماهیت انسان محور بر محدودیت‌های مفهوم رشد اقتصادی غلبه کرد و توسعه‌ای که درآمد را به‌عنوان یک هدف در نظر می‌گرفت، تبدیل به وسیله در راستای دستیابی به هدف شد (Cobbinah et all,2011:138). بنابراین با استناد به نظر پیرسون^۱، توسعه شهری مستلزم بهبود کمی، کیفی یا هر دو در استفاده از منابع موجود شهر است. او همچنین تاکید می‌کند که توسعه به یک دیدگاه خاص در مورد بهبود اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اشاره نمی‌کند، بلکه، این یک اصطلاح ترکیبی برای تعداد بی‌شماری از استراتژی‌های اتخاذ شده برای تبدیل ابعاد اجتماعی، اقتصادی و محیطی از وضعیت فعلی به حالت مطلوب است (Abuiyada,2018:115).

توسعه شهری با محوریت عدالت - ۲۰۰۰

در سال ۲۰۰۰، توسعه شهری در سطح جهانی، چند بعدی تلقی شد. تغییر گفتمان از مفهوم‌سازی اقتصادی به شاخص‌های توسعه انسانی، معرفی اقدامات توانمندسازی جنسیتی، حفاظت از محیط زیست طبیعی و ریشه کنی فقر صورت پذیرفت. این دوره همچنین شاهد تعهد جهانی برای بهبود کیفیت زندگی مردم نیز بود. فوکودا-پار^۲ با دسته‌بندی مفهوم‌سازی‌های مختلف بر اساس گفتمان جهانی جاری، استدلال‌های مربوط به مفهوم توسعه شهری را مبتنی بر مفاهیم اقتصادی با تاکید بر کارایی، حکمرانی خوب، رویکرد توسعه انسانی برای دستیابی به عدالت اجتماعی، تاکید بر مشارکت جهت افزایش قدرت و نفوذ مردم، به‌ویژه افراد محروم مانند اقلیت‌های قومی و فقرا خلاصه می‌کند (Cobbinah et all,2011:141). مفاهیم مطروحه نشان می‌دهد که در این دوره توسعه شهری بر مفاهیم اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، زیست محیطی و جنسیتی در راستای بهبود رفاه انسانی^۳ استوار است.

توسعه شهری برابر با حرکت رو به جلو کل نظام اجتماعی - ۲۰۱۰

در دهه ۲۰۱۰، مفهوم توسعه به تکامل رسید و به تعبیر میردال^۴ منظور از توسعه، حرکت رو به بالای کل نظام اجتماعی تلقی می‌شد. شاید بتوان گفت این تنها تعریف پذیرفتنی است، چرا که در این تعبیر، توسعه شهرها در کنار عوامل اقتصادی، همه عوامل غیراقتصادی؛ مانند محیط زیست، گروه‌های مختلف مردم، تسهیلات بهداشتی و آموزشی، توزیع قدرت در جامعه، قوانین و تدابیر عمومی‌تر اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و به بیان گسترده‌تر، نهادها و نگرش‌ها را نیز دخیل می‌کند (ملاعباسی، ۱۳۹۵: ۱۹). در تایید این امر ری^۵، بیان می‌کند که توسعه شهری در ارتباط با انسان اولاً مترادف با پیشرفت در زندگی و دستیابی به رفاه انسان است. ثانیاً توسعه انسانی با ایجاد

¹ Pearson

² Fukuda-Parr

³ MDGs

⁴ Gunnar Myrdal

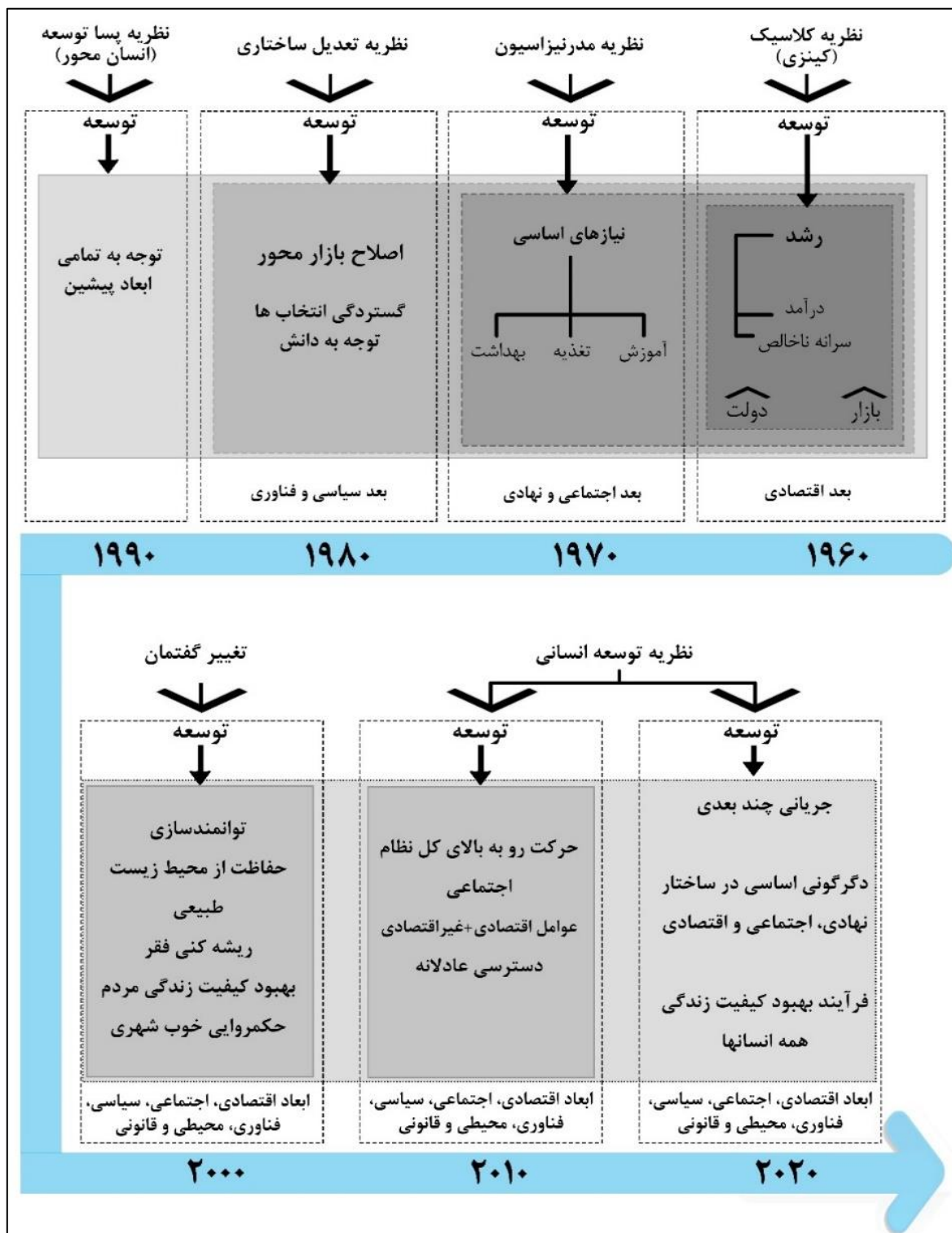
⁵ Rey

فرصتی برای تمامی افراد در جهت تقویت و استفاده بهینه از توانایی‌های خود در هر زمینه‌ای اعم از فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و غیره در ارتباط است تا بتواند آزادی افراد را انتخاب خدمات و کالاهای مادی، آموزشی، مسکن و غیره تسهیل و محقق نماید (Halperin, 2018). لازم به ذکر است در تعریف مفهوم توسعه شهری باید امکان دسترسی تمامی افراد را به طور یکسان و متناسب با ظرفیت افراد در نظر گرفت تا بتوان مفهوم عدالت را تحقق بخشید

تکامل مفهوم توسعه و توسعه شهری به عنوان جریانی چند بعدی - ۲۰۲۰

در دهه ۲۰۲۰، مفهوم توسعه شهری به معنای برنامه ریزی در جهت دستیابی به رشدی همه جانبه در شهر مطرح شد. در این تفکر، توسعه شهری جریانی چند بعدی است که به طور کلی علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساختار نهادی، اجتماعی و اقتصادی و ... خواهد شد (Bireima, 2017, 23-24). بنابراین توسعه شهری مبتنی بر افزایش سطح زندگی مردم، ارتقای کرامت و احترام انسانی از طریق ایجاد شرایط مساعد جهت استقرار نظام‌ها و نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و افزایش آزادی انتخاب مردم از طریق افزایش دامنه متغیرهای انتخابی آنها مطرح شد (Sakalasooriya, 2020: 139).

در واقع توسعه شهری، توسط مجموعه پیچیده‌ای از نیروها تعیین می‌شود که از این طریق، دولت‌های ملی و محلی توانستند، برای مدت طولانی، ساختار فضاهای شهری را به میزان قابل توجهی تحت تاثیر قرار دهند. این موضوع نشان می‌دهد که به منظور توسعه شهرها، سیاست‌های شهری نیز باید تغییرات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و ... که با سرعتی سریع رخ می‌دهند را در نظر داشته باشد، چرا که مرزهای بین آنها شناور است و موجب توسعه یافتگی و یا عدم توسعه یافتگی می‌شود (Naerssen, 2019: 1-2). براین اساس سیر تحول مفهوم توسعه در گذر زمان به شرح شکل ۱، تبیین شده است.

شکل ۱. سیر تحول مفهوم توسعه شهرها در گذر زمان

روش شناسی تحقیق

این پژوهش از منظر هستی‌شناسی، مبتنی بر پارادایم تفسیری-برساختی بوده، چرا که بر سیر تطور مفهوم توسعه و توسعه شهری دلالت داشته و به دنبال تبیین ارتباط میان مفاهیم مرتبط با توسعه شهری و نظریه‌های آن از دیرباز تاکنون بوده است. علاوه بر این، پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و بنا به ماهیت خود در گروه تحقیقات تبیینی-

اکتشافی قرار گرفته و به توصیف و معرفی مفاهیم توسعه، توسعه شهری و موکدات آن، در گذر زمان می‌پردازد تا مشخص نماید سیر تطور مفهوم توسعه شهری را در گذر زمان به چه صورت بوده و امروزه مفهوم توسعه، علی‌الخصوص توسعه شهری بر چه مواردی استوار است. بدین ترتیب در گام اول با روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای و با استناد به مقالات معتبر در حوزه توسعه، توسعه شهری و شهرسازی، مفاهیم توسعه و توسعه شهری مورد مطالعه قرار گرفت و تعیین گردید که مفاهیم احصا شده در هر بازه زمانی، بر چه مواردی اشاره می‌نماید. در گام بعد، به منظور تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل محتوا و نرم افزار مکس کیودا^۱ بهره گرفته شد، بدین ترتیب که متون علمی و تخصصی منتشر شده پیرامون مفاهیم توسعه و توسعه شهری، در نرم افزار مکس کیودا کد گذاری شد؛ سپس مبتنی بر تعداد تکرار هر کد یا مفهوم، در هر بازه زمانی، مشخص گردید توسعه و توسعه شهری در هر بازه زمانی بر چه مفاهیمی استوار است. نهایتاً در گام سوم با استفاده از نظر متخصصین، ابعاد و مولفه‌های احصا شده مورد بررسی قرار گرفت و از آنان خواسته شد علاوه بر مولفه‌های احصا شده از متون علمی و تخصصی مورد بررسی، سایر مولفه‌هایی که می‌تواند در راستای توسعه شهری در هر بعد موثر باشند را نیز مطرح نمایند. افراد متخصص در این تحقیق، ۳۰ نفر از دارندگان مدرک دکتری در رشته شهرسازی می‌باشند. در همین راستا اعتبار سنجی و روایی یافته‌ها از طریق پنل متخصصان انجام پذیرفته است. بنابراین سیر تحول مفاهیم بصورت اکتشافی مورد بررسی قرار گرفت و موکدات مفهوم توسعه شهری در هر دوره زمانی شناسایی شد و نهایتاً مبتنی بر چارچوب مفهومی احصا شده، ابعاد توسعه شهری که امروزه می‌توان بر آن تاکید نمود، تبیین گشت.

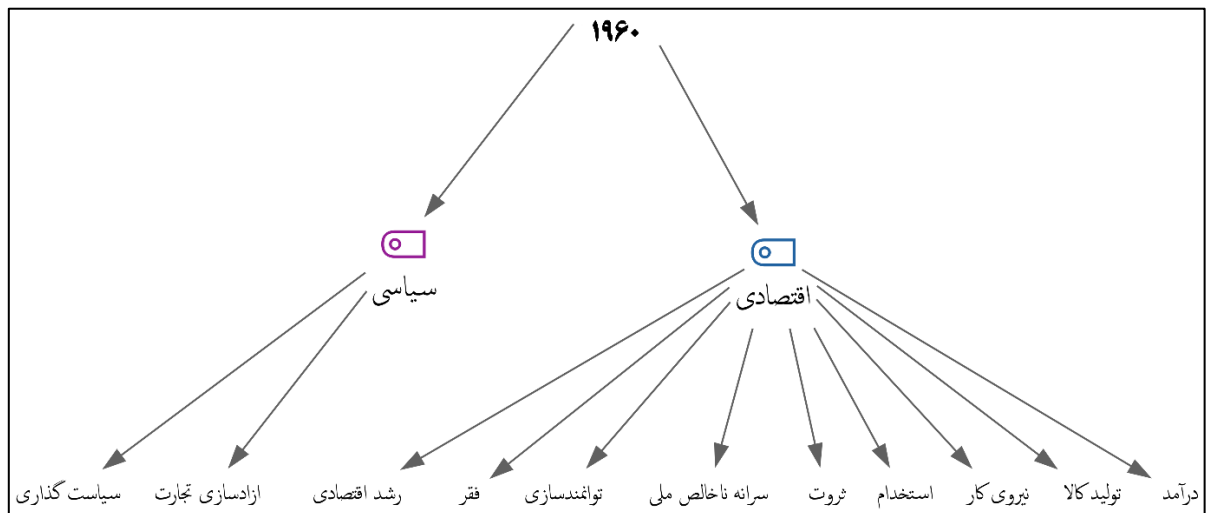
یافته‌ها

بر اساس متون علمی و تخصصی مورد مطالعه و کدگذاری و دسته‌بندی مفاهیم مستتر در تشریح مفهوم توسعه شهری در هر بازه زمانی، می‌توان موکدات توسعه شهری در دهه‌های مذکور را به شرح تصاویر ۲ تا ۸ ترسیم نمود (Alkire and Deneulin, 2021; Rathrod, 2021; Michalina et al, 2021; UNCTAD, 2021; Pritchett, 2021; Sakalasoorya, 2020; Coccia, 2019; Halperin, 2018; Abuiyada, 2018; Alanzi, 2018; Bireima, 2017; Rogers, 2017; Mohd Saad et al, 2014; Cobbinah et al, 2011)

شکل ۲ نشانگر این است که مفهوم توسعه شهری در دهه ۱۹۶۰ بر ۲ بعد اقتصادی و سیاسی تاکید داشته و مهم‌ترین مولفه‌هایی که در این دوره بر آن تاکید شده است درآمد، تولید کالا، نیروی کار، ثروت، سرانه ناخالص ملی، توانمند سازی، مبارزه با فقر و نهایتاً رشد اقتصادی است. مولفه‌های مطرح شده در بعد سیاسی، آزادسازی تجارت و سیاست گذاری‌ها نیز عموماً در راستای دستیابی به رشد اقتصادی است.

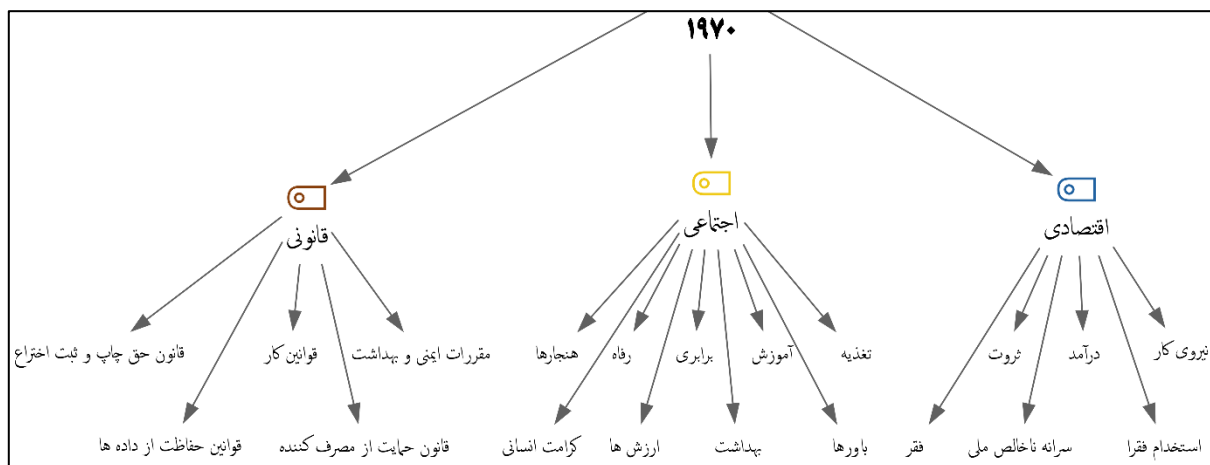
¹ Maxqda

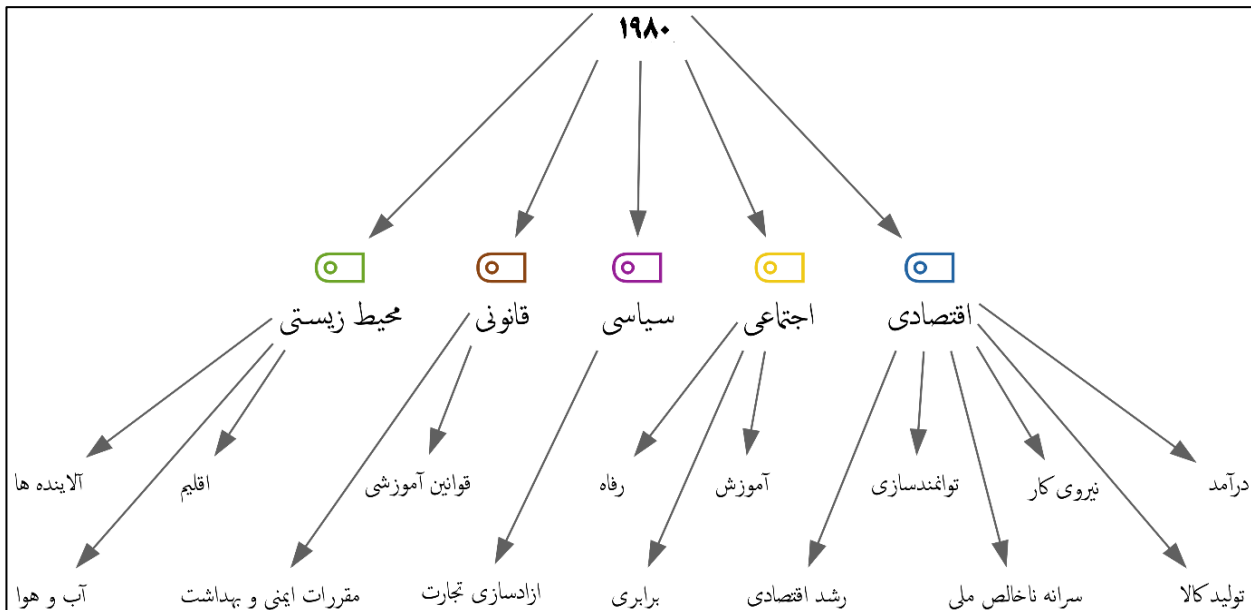
شکل ۲. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۱۹۶۰

در دهه ۱۹۷۰ علاوه بر بعد اقتصادی، شامل مولفه‌های نیروی کار، درآمد و ...، مولفه استخدام فقرا نیز در دستورکار قرار گرفت. همانطور که در شکل ۳ نیز نشان داده شده است در این بازه زمانی، ۲ بعد اجتماعی و قانونی نیز برای اولین بار مورد تاکید قرار گرفت که مولفه‌های آن صرفاً در خدمت رشد اقتصادی نبود، بلکه به دنبال مطرح نمودن رفع نیازهای انسانی می‌شد. در بعد اجتماعی، مولفه‌هایی چون تغذیه، آموزش، بهداشت، هنجارها، باورها، ارزش‌ها، کرامت انسانی، رفاه و برابری؛ و در بعد قانونی، مقررات مربوط به ایمنی و بهداشت، قانون حمایت از مصرف کننده، قوانین استخدام و کار، قانون حق چاپ و ثبت اختراع و نهایتاً قانون حفاظت از داده‌ها مورد تاکید قرارگرفت.

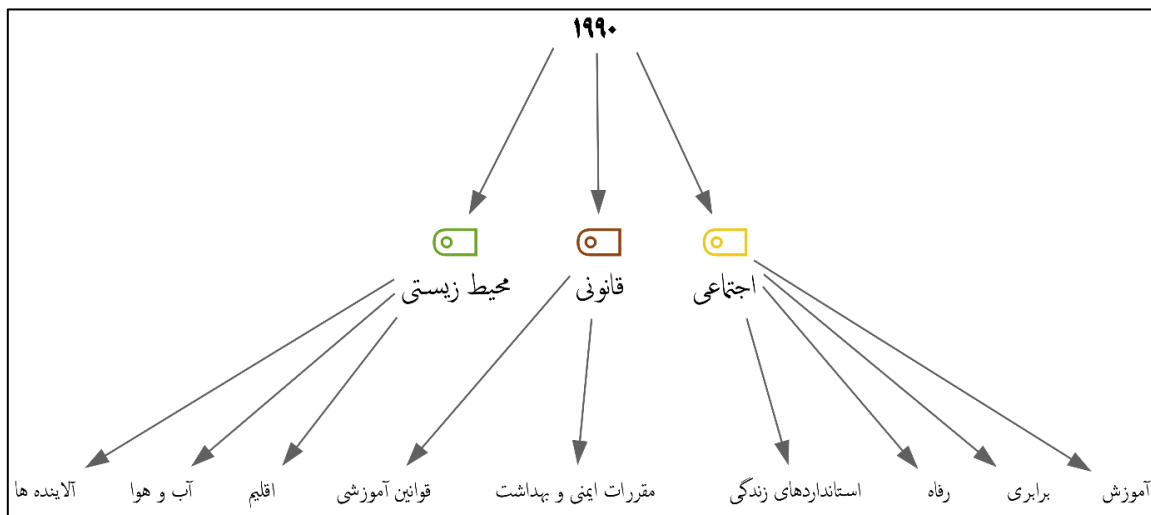
شکل ۳. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۱۹۷۰

در دهه ۱۹۸۰، ابعاد اقتصادی، اجتماعی، قانونی و سیاسی که در دهه‌های پیشین مطرح شده بود، تدقیق گشت و بعد محیط زیستی با مولفه‌های اقلیم، آب و هوا و آلاینده‌ها به آن اضافه شد. در این دهه، توسعه شهری در گرو توسعه در ۵ بعد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، قانونی و محیط زیستی بود.

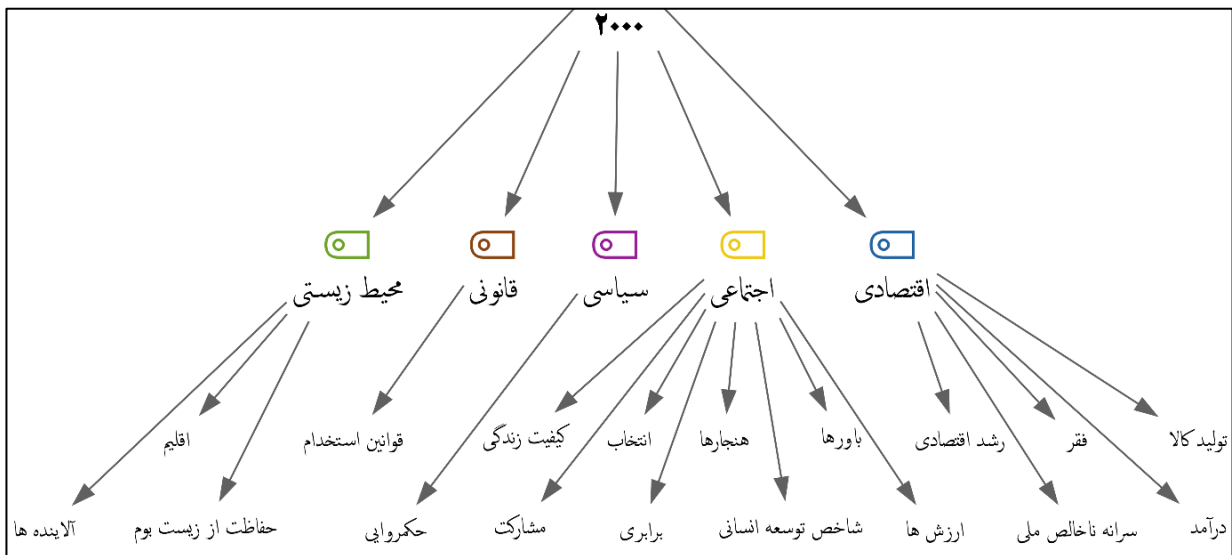
شکل ۴. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۱۹۸۰

در دهه ۱۹۹۰، تمامی ابعاد پیشین مورد توجه قرار گرفت اما ۳ بعد اجتماعی، قانونی و محیط زیستی به شدت پررنگ شد و مولفه دستیابی به استانداردهای زندگی در این دهه به بعد اجتماعی اضافه گردید. موکدات توسعه شهری مبتنی بر بیشترین فراوانی در متون مورد بررسی در این دهه در بعد اجتماعی بر مولفه‌های آموزش، برابری، رفاه و دستیابی به استانداردهای زندگی؛ در بعد قانونی، بر مولفه‌های مقررات ایمنی و بهداشت و مقررات آموزشی و نهایتاً در بعد محیط زیستی، بر مولفه‌های اقلیم، آب و هوا و آلاینده‌ها استوار بود.

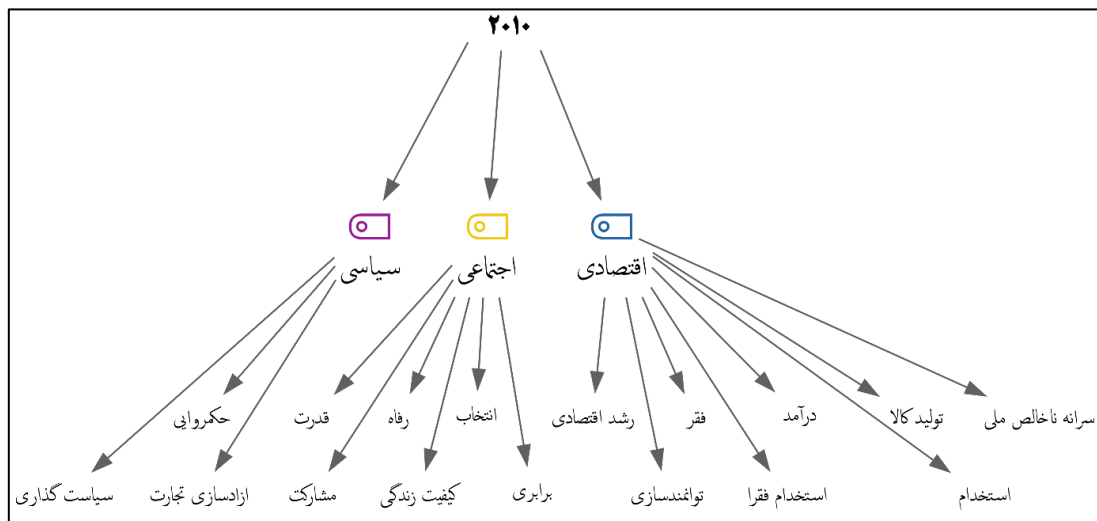
شکل ۵. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۱۹۹۰

از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ و مبتنی بر شکل ۶، ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، قانونی و محیط زیستی مجدداً مورد تاکید قرار گرفت با این تفاوت که در این دهه در بعد اجتماعی، شاخص توسعه انسانی، حق انتخاب ساکنان برای کالا و خدمات مورد نیاز و نهایتاً دستیابی به کیفیت زندگی مطلوب برای اولین بار مطرح شد. در بعد سیاسی نیز مولفه حکمروایی خوب و در بعد محیط زیستی نیز مولفه حفاظت از محیط زیست برای اولین بار مورد تاکید قرار گرفت.

شکل ۶. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۲۰۰۰

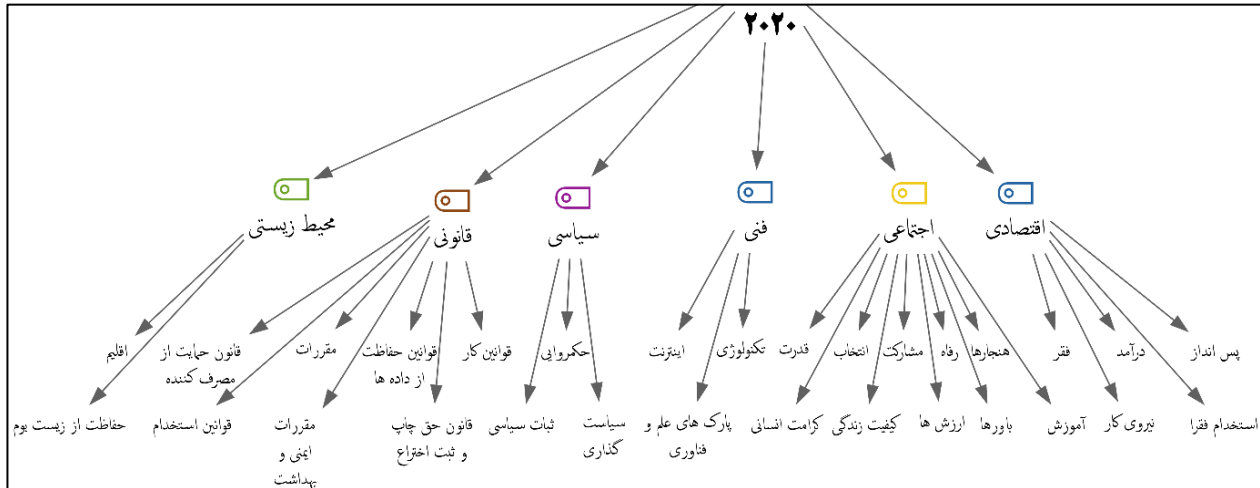
در دهه ۲۰۱۰ مفهوم توسعه شهری تکمیل گشت و تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، قانونی و محیط زیستی در تشریح مفهوم توسعه شهری مورد توجه قرار گرفت. با اینحال، بر اساس بررسی متون تخصصی، توجه به سه بعد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پررنگ‌تر شد و دقیقاً همانند دهه‌های پیشین، بعد اقتصادی با مولفه‌های سرانه ناخالص ملی، استخدام فقرا، درآمد، توانمند سازی، مبارزه با فقر و رشد اقتصادی همراه بود، اما در بعد اجتماعی علاوه بر مولفه‌های برابری، دستیابی به کیفیت زندگی مطلوب، رفاه، مشارکت ساکنان و ...، مولفه‌هایی چون قدرت و نفوذ مردم نیز بدان اضافه شد. نهایتاً در بعد سیاسی نیز مولفه‌هایی چون آزادسازی تجارت، حکمروایی و سیاست گذاری عمومی مورد تاکید قرار گرفت.

شکل ۷. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۲۰۱۰

نهایتاً در دهه ۲۰۲۰ و با استناد به شکل ۸، بعد فنی به سایر ابعاد پیشین اضافه شد و مفهوم توسعه شهری مبتنی بر ۶ بعد اجتماعی، اقتصادی، فنی، سیاسی، قانونی و محیط زیستی شکل گرفت. در این دهه، مولفه‌های در برگیرنده بعد اقتصادی عبارتند از: پس انداز، درآمد، استخدام فقرا، نیروی کار و مبارزه با فقر. همانطور که مشاهده می‌شود در این بعد، مولفه رشد اقتصادی مطرح نمی‌گردد. در بعد اجتماعی نیز مولفه‌هایی چون هنجارها، باورها، ارزش‌ها، رفاه،

مشارکت، توجه به کرامت انسانی، قدرت انتخاب کالا و خدمات توسط ساکنان و قدرت و نفوذ مردم مورد تاکید است. در بعد فنی، مولفه‌هایی چون تکنولوژی، پارک‌های علم و فناوری و دستیابی به اینترنت قرار گرفته‌است. بعد سیاسی همانند دهه‌های پیشین در برگیرنده سیاست‌گذاری عمومی و حکمروایی خوب بوده و مولفه ثبات سیاسی نیز در این دهه مورد تاکید قرار گرفته‌است. در بعد قانونی نیز مولفه‌های دهه‌های پیشین مطرح شده و مولفه جدیدی بدان اضافه نگشته است و نهایتاً در بعد محیط زیستی، مولفه‌های اقلیم و حفاظت از زیست بوم مورد تاکید است.

شکل ۸. ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری در دهه ۲۰۲۰

به منظور تدقیق ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری، از پنل متخصصان بهره گرفته شده است. بدین ترتیب که از متخصصان خواسته شد، ضمن اعلام نظر در راستای تایید و یا عدم تایید ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری برگرفته از متون تخصصی به روش تحلیل محتوا و دسته‌بندی آنها، سایر مولفه‌هایی که در هر بعد می‌تواند در راستای توسعه شهری موثر باشد را نیز به مولفه‌های احصا شده، اضافه نمایند. در این پژوهش، متخصصان، ضمن تایید ابعاد و مولفه‌های احصا شده از متون تخصصی، مولفه‌های دیگری را نیز در هر بعد، به مولفه‌های پیشین اضافه نمودند تا نهایتاً از تلفیق ابعاد و مولفه‌های برگرفته از نظر متخصصان و آنچه از متون تخصصی بدست آمد، ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری تبیین گردد.

یافته‌ها حاکی از این است که از هم افزایی نظریه پردازان مطرح و نظر سنجی از متخصصین، بعد سیاسی به عنوان یکی از ابعاد توسعه شهری، در برگیرنده ۷ مولفه است که از این مولفه‌ها، مولفه‌های ثبات سیاسی، سیاست گذاری عمومی، حکمروایی و آزادسازی تجارت از متون تخصصی بدست آمده و متخصصان، ضمن تایید اهمیت مولفه‌های مذکور در توسعه شهری، مولفه‌های موقعیت استراتژیکی منطقه، مشارکت‌های دولتی و محدودیت‌های سیاسی را نیز بدان افزوده‌اند. در بعد اقتصادی نیز مولفه‌های مبارزه با فقر، توانمندسازی، توجه به سرانه ناخالص ملی، استخدام، کسب ثروت، تاکید بر نیروی کار، افزایش پس انداز، تولید کالا، افزایش درآمد از جمله مولفه‌های مورد تاکید در متون تخصصی و مورد تایید متخصصان بوده و علاوه بر این، مولفه‌های نحوه تامین مالی پروژه، میزان اشتغال، جمعیت شاغل، فعال و بیکار، نرخ تورم، میزان هزینه کرد خانوار، زیرساخت‌های جاده‌ای مانند نزدیکی به بزرگراه‌ها، نزدیکی به بنادر و ...، زیرساخت‌های اقامتی و نهایتاً ساخت و ساز کالبدی نیز از مولفه‌های مورد تاکید متخصصان بوده‌است.

در بعد اجتماعی، مولفه‌های بهداشت، آموزش، تغذیه، باورها، هنجارها، ارزشها، برابری، رفاه، شاخص توسعه انسانی، انتخاب کالا و خدمات مورد نیاز، مشارکت ساکنان، کیفیت زندگی مطلوب، قدرت و نفوذ مردم و کرامت انسانی از موکدات متون تخصصی و مورد تایید متخصصان بوده و مولفه‌های ساختار جمعیتی، تنوع فرهنگی و سبک زندگی مبتنی بر نظر متخصصان نیز بدان اضافه شده‌است. در بعد فنی، در متون تخصصی به سه مولفه دسترسی به اینترنت، تکنولوژی ساخت و وجود پارک‌های فناوری و امثال آن اشاره شده بود که ضمن تایید اهمیت مولفه‌های مذکور در بعد فنی توسط متخصصان، مولفه‌های دسترسی به زیرساخت‌های ارتباطی، ظرفیت تحقیق و توسعه و تکنولوژی دیجیتالی نیز از منظر آنان مورد تاکید قرار گرفت.

در بعد محیط زیستی نیز مولفه‌های اقلیم، آب و هوا و آلاینده‌ها اعم از آلاینده‌های خاک، هوا، آب، صوت و ... از متون تخصصی احصا شد و متخصصان ضمن تایید مولفه‌های فوق، مولفه‌های در دسترس بودن انرژی‌های تجدیدپذیر و منابع طبیعی را نیز به بعد زیست محیطی اضافه گردید. نهایتاً در بعد قانونی، از همپوشانی نظر متخصصان و متون تخصصی، مولفه‌های مقررات ایمنی و بهداشت، قوانین حمایت از حقوق مصرف کننده، حق چاپ و ثبت اختراع، قوانین آموزشی، سیاست‌های بهداشت و ایمنی، قوانین محافظت از داده‌ها و قوانین کار و استخدامی احصا شد و متخصصان، مولفه دیگری را به مجموع مولفه‌های بعد قانونی اضافه نمودند.

به منظور درک بهتر ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری، مبتنی بر هم افزایی آنچه نظریه پردازان مطرح در مقالات ذکر نموده و نظر سنجی از متخصصین، می‌توان ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری برگرفته از متون تخصصی و پنل متخصصان را به شرح شکل ۹ به نمایش گذاشت، در این شکل مولفه‌هایی که از متون تخصصی احصا شده و مورد تایید متخصصان بوده، به رنگ خاکستری روشن بوده و مولفه‌هایی که از پنل متخصصان بدست آمده، به رنگ خاکستری تیره نمایش داده شده است.

شکل ۹. ابعاد و مولفه‌های تدقیق شده توسعه شهری

نتیجه‌گیری

بنابراینچه گفته شد مفهوم توسعه شهری در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ منبعت از مفهوم توسعه، در ابتدا با محوریت رشد اقتصادی مبتنی بر درآمد و سرانه ناخالص مطرح شد، سپس عواملی چون توجه به نیازهای اساسی موجب شد مفهوم توسعه و به تبع آن توسعه شهری تکامل یابد. در دهه بعد با اصلاح بازار و توسعه انسان محور، توجهات بر رفاه انسانها در توسعه شهر مورد تاکید قرار گرفت. در پی آن، رویکرد توانمندسازی، حفاظت از محیط زیست، ریشه کنی فقر و ... مطرح گشت که موجب شد در بحث توسعه شهری، تاکید صرف بر بعد اقتصادی جای خود را به تاکید بر تمامی ابعاد دهد. با گذشت زمان، مفهوم توسعه تکامل یافت و لزوم توجه به عوامل اقتصادی و غیر اقتصادی به صورت توأمان مد نظر قرار گرفت تا بهبود وضعیت شهر را سبب شود. به بیانی دیگر توسعه شهری با افزایش آزادی انتخاب مردم از طریق افزایش دامنه متغیرهای انتخابی آنها، مانند انتخاب انواع کالاها و خدمات، دستیابی به مفهوم عدالت در شهر را میسر سازد.

در همین راستا توجه همزمان و همه جانبه به مولفه‌هایی چون ثبات سیاسی، سیاست گذاری عمومی، حکمروایی، آزادسازی تجارت، موقعیت استراتژیکی منطقه، مشارکت‌های دولتی و محدودیت‌های سیاسی در بعد سیاسی؛ مولفه‌های مبارزه با فقر، توانمندسازی، استخدام، توجه به نیروی کار، پس انداز، تولید، سرانه ناخالص ملی، نیروی کار، زیرساخت‌های جاده‌ای و اقامتی و ... در بعد اقتصادی؛ مولفه‌های بهداشت، آموزش، تغذیه، باورها، هنجارها، ارزشها، برابری، رفاه، کرامت انسانی، ساختار جمعیتی و ... در بعد اجتماعی؛ مولفه‌های وجود اینترنت، تکنولوژی ساخت، پارک‌های فناوری و امثال آن، زیرساخت‌های ارتباطی، ظرفیت تحقیق و توسعه و تکنولوژی دیجیتالی در بعد فنی؛ مولفه‌های اقلیم، آب و هوا، آلاینده‌ها اعم از آلاینده‌های خاک، هوا، آب، صوت و ...، در دسترس بودن انرژی‌های تجدیدپذیر و منابع طبیعی در بعد محیط زیستی و نهایتاً مولفه‌هایی چون مقررات ایمنی و بهداشت، قوانین حمایت از حقوق مصرف کننده، حق چاپ و ثبت اختراع، قوانین آموزشی، سیاست‌های بهداشت و ایمنی، قوانین محافظت از داده‌ها و قوانین کار و استخدامی در بعد قانونی که به عنوان ابعاد و مولفه‌های توسعه شهری مورد وفاق نظریه پردازان مطرح خارجی و متخصصین داخلی قرار گرفته‌اند، می‌تواند دستیابی به توسعه شهری را محقق نماید.

منابع

محمدی، محمود، زاینده رودی، محسن و جلایی، سید عبدالمجید. (۱۳۹۹). بررسی شاخص‌های تاثیر بر توسعه اقتصاد منطقه ای با تاکید بر فقرزدایی (مطالعه موردی: سواحل مکران). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای). ۱۰(۴)، ۵۱۹-۵۳۳.

ملاعباسی، محمد. (۱۳۹۴). تصور دوران پس از توسعه: مقالاتی در مورد توسعه. تهران: انتشارات علوم انسانی. میرباقری هیر، میرناصر. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر متغیرهای مختلف بر رشد اقتصادی در بین کشورهای منتخب اسلامی با روش داده‌های تابلویی. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای). ۷(۳)، ۲۳۹-۲۵۳. یزدان پناه، پرویز، عزت پناه، بختیار و بیگ بابایی، بشیر. (۱۴۰۰). ارزیابی عوامل جغرافیایی اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری مبتنی بر برنامه‌ریزی راهبردی سناریویی (مطالعه موردی: استان اذربایجان غربی). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای). ۱۲(۱)، ۵۱۱-۵۳۴.

Abuiyada, R.(2018). Traditional Development Theories have failed to Address the Needs of the majority of People at Grassroots Levels with Reference to GAD. *International Journal of Business and Social Science* 9(9),115-119.

Alanzi,S.(2018). Pestle Analysis Introduction. *Managing People in Projects*. University of Salford.

Alkire, S, Deneulin, S.(2021). Introducing the Human Development and Capability Approach. *United Nations development programme*.

Bireima, M.(2017). The cultural advantage of cities: exploring the cultural industry agglomeration as a source for economic growth. A dissertation. Presented to the Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Arlington in Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of Doctor of Philosophy.

CIDI.(2004). Culture as an engine for economic growth, employment and development. *Organization of American states*.

Cobbinah, P, Black, R, Thwaites, R.(2011). Reflections on six decades of the concept of development: evaluation and future research. *Journal of Sustainable Development in Africa*. Volume 13(7), 134-149

Coccia, M.(2019). Theories of Development. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* . Springer, Cham.

Halperin, S.(2018). development theory. *Encyclopedia Britannica*.

Michalina, D, Mederly, P, Diefenbacher, H, Held, B.(2021). Sustainable Urban Development: A Review of Urban Sustainability Indicator Frameworks. *Sustainability*. Volume 13(16), 1-20

Mohd Saad, S, Mohd Adnan,Y, Hamzeh, H, Daud, M.N, Alias, A, Dali, M.(2014). City Development Concepts for Sustainable Development. *International Surveying Research Journal*. 4 (2), 1-21

Naerssen,T.(2019). The concept of urban development policy. *Social and cultural development of human resources*. 1(1), 1-7

Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press

Pritchett, L.(2021). National Development Delivers: And How! And How? *Center for International Development at Harvard University*. Volume 1(398), 1-49

Rathrod,P.B.(2021). *Elements of Development-Administration (Theory and Practice)*. ABD Publisher.

Rogers, A.P.(2017). Built Heritage and Development: Heritage Impact Assessment of Change in Asia. *Built Heritage*. 1(2), 16-28

Sakalasooriya,N.(2020). The Concept of Development definitions, theories and contemporary perspectives. *University of Kelaniya*. 1(1), 1-35

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press

UNCTAD.(2021). The least developed countries in the post-COVID world: Learning from 50 years of experience. *United Nations*.

UNDP(United Nations Development Programme).(2006). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press for the UNDP

Analysis of the concept of urban development over time and explanation of its dimensions and components¹

Negin Hojjati

PhD Candidate in Urban development, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Hossein Zabihi²

Associate Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Zahra Sadat Saeideh Zarabadi³

Associate Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract

Over time, the concept of urban development has had many changes. This subject firstly helps and enables future studies around urban development, so that while studying previous studies, they would be able to find the equivalent and the corresponding concepts used in those studies, for the intended time; Secondly, it creates and explains a compiled framework to correctly evaluate urban development. So, the goal of this study is to explain the concept of urban development and its emphatics through time, as well as to identify the dimensions and the components upon which urban development stands today. This study is done based on constructivism and exploratory paradigms and has a qualitative approach to identify the concepts, dimensions, and components of urban development through time, using documentary studies and content analysis through MAXQDA software; also to confirm the counted dimensions and components, and to identify other components that could be effective in urban development through the use of the expert questionnaire. The results indicate that urban development was first proposed in the sense of economic growth, then factors such as attention to basic needs, market reform, attention to welfare, etc. caused its evolution. Finally, from the synergy of prominent theorists and local experts, urban development became a multi-dimensional flow, including 6 dimensions and 60 components, which by changing the existing structures, increases the living standards of the people and can provide favorable conditions for the growth of their self-esteem.

Keywords: Growth, economic growth, development, urban development.

---

¹ . This article is taken from the doctoral dissertation of the first author with the title "Explaining the dimensions and components of cultural industries affecting the development of the city." Research case: Tehran" under the guidance of Dr. Hossein Zabihi and the advice of Dr. Zahra Sadat Saeideh Zarabadi in the Faculty of Civil Engineering, Architecture and Art, Islamic Azad University, Science and Research Branch of Tehran.

² . **Corresponding Author:** H.zabihi@srbiau.ac.ir